

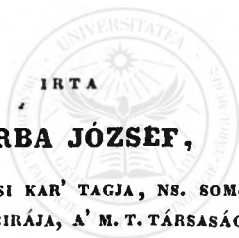
A'

MAGYARORSZÁGI

P O K O L V A R,

ANNAK TERMÉSZETE, OKAI,

ÓVÓ ÉS GYÓGYMÓDJAI.

CSORBA JÓZSEF,

O. DR., A' PESTI ORVOSI KAR' TAGJA, NS. SOMOGY VMEGYE'
FŐORVOSA ÉS TÁBLABIRÁJA, A' M. T. TÁRSASÁG' L. TAGJA.

MÁSOD RANGU PÁLYAMUNKA.

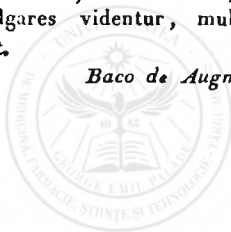
BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 3 7.

Multa enim in modo rei, et circumstantiis ejus, nova sunt, quae in *genere* ipso nova non sunt: qui autem ad observandum adjiciet animum, ei etiam in rebus, quae vulgares videntur, multa observatu digna occurrent.

Baco de Augm. Scient. L. 4.

V E Z É R S Z Ó.

Hogy országunkban is különféle vidékeken, 's az idő'sorának különféle pontjain, a' pokolvar különböző alakban 's kisebb vagy nagyobb veszélyességgel szokott előfordulni: azt tapasztalás bizonyítja, de az ész is azon alapoknál fogva tanítja, mellyek után tudjuk, hogy minden vidéknek vannak saját, természeti, és polgári, betegségeket szülő, és azokat különféle módosítással előtűntető okai.

E' szerint a' végtelen különbségben gyönyörködő természetet kell itt — ha nem az egyes vonásokig és hajlásig is úgy kísérni, hogy egymikről (individuum) legcsekélyebb jeleket leirjunk, — de mégis úgy ábrázolni, hogy egyes tapasztalásunk' háramlata (resultatum) után, a' kérdésben lévő betegségnek, létalapos tu-

lajdonságai szerint, olly rajzolatját adjuk, mellyből honi orvosaink, 's némiképen nem-orvosaink is előforduló esetben azt megismerjék 's okosan gyógyíthassák.

Számos évektől fogva szolgálok olly megyében, hol ezen betegség gyakori, sőt — a' mint amaz orvosi egünkön fénylett 's nem régen elhunyt Ecksteinünk tanító-szekéből mondta vala egykor — *vidéki*; honnan ez előtt néhány évvel a' fő méltóságú kormányzó fő hivatalnak is kellett — ezen nyavalyának egész helységet a' közfigyelmet ébresztőleg megleptekor — tudósítást adnom; 's hol, kivált e' lefolyt nyárban (1834.), messze és népre-terjedten láttam és látták azt minden körülem levő orvosok: azért gyávasággal vádolna lelkem, ha nem szolanék, kinek a' gondviselés illy alkalmat ada, arról a' természet' könyvében olvasni.

Ha előadásomban az irók' közönséges rendét, elosztását nem követtem, sőt talán az olvasó' vagy bíráló' nézetét sem érhettem el: bocsánatot kérek, sőt reménylek is; mert az akadémia által feltett kérdés a' *pokolvar*, mint *nemet* (genus) tűzte ki, 's országunkban ennek különböző fajzati jönek elő, melyeket az előttem esméretes irók szerint vagy hiánosan vagy ugyanazon fogatokat ismételve lehetne egyenkint külön leírni, a' mint az alább ki fog tetszeni, és egyéb-iránt is kérdésünkben a' *pokolvar*' *természete* bizonyosan nem a' körtudomány' szoros okfejei szerint korlá-

toltan volt czélozva (melly szerint a' betegség' természetén csnk létalapos jeleinek az ébresztő okok és a' betegség' tünetényei közt álló foglatját kellene értenünk); azért, hogy annak minden tulajdonságait jobban előszámálhassam 's értekezésem világosabb és hasznosabb lehessen, egyszersmind ezen fogat alá csúszni szokott szemlélődéseket, időről időre változni szokott képzelődéseket kerülhessen; annak bővebb előadását történeti és nevezeti tekintetben, alakját, helybeli jelenségeit a' vele járó láz szerint irom le: hogy így ezen érzéki adatokból, kivált az okokról szóló fejezettel, hol aljzatáról is lesz szó, összekötve, annak *természetét* az ész láthassa; sőt eredetét, és az életerőre hatását, mellynek reflexusa magát láz által nyilvánosítja, vévén nézet pontul, más hasonló betegségektől különbözését, és, a' mennyiben a' közönséges fogatoktól a' gyógyítás' körében egyes esetekhez közelíteni kell, felosztását is adom; egyébiránt az egyes betegségek historiáját, mint a' logica synthesisre csak anyagot adó kutfőt, vagy elmellőzve vagy csak igen röviden érdekelve.

Orvosi tudományunkban a' felosztás, noha némelly szabályok szerint történik is, inkább az író' gondolkozásától függ, mint a' természetben létező okoktól, hol nem annyira szoros korlát, mint csak lejtő (nuance) különbözteti valamelly *nemi* betegség' *fajzatait*. Azért az élet' viszonyai közt olly sokszoros bilincsekben csüg-

gedező tudományunkban azon égi 's vigasztaló tulajdonát mindegyikünk megengedi a' másoknak, hogy ködös körünkben, a' közönségesebb 's létalapos vonatok szerint adott leírás után, egyes esetekben, kiki maga szemével láthasson, és igazságkereső ösvényén maga lábán járasson.

I.

A' POKOLVAR' TERMÉSZETE.

A' pokolvaron értem azon saját tulajdonságú, gyuladt kelést a' bőrön, melly feldagadván vörössé, kékessé, violaszinüvé, és szén-feketévé válik, a' gyuladt udvaron apró kása-, vagy borsó-, sőt magyoró - nagyságu hólyagocskák emelkedvén, az üszögösödéésre különös hajlandósággal; magában a' kelésben viszketést, feszülést, tüzes égetést érezvén a' beteg, a' láznak különféle mértékü letalapos jeleivel (cum essentialibus febris symptomatibus diversi gradus).

Bővebb előadása.

a) Történeti és nevezeti tekintetben.

Mióta az emberi nemzet e' földön lakik, több betegségk' sorában, ritkábban vagy gyakrabban, bizonynyára előfordult a' pokolvar is, a' mint a' levegő' hatásának — különösen nagyon melegnek — a' bőr ki volt téve, 's a' mint a' levegőnek is önerejü élete ezen betegség' származására hajlandóvá tette, elszórva

vagy népre - terjedten a' föld' lakosít. Azért világos említés van erről Celsusnál, Galenusnál, Paulus Aeginánál, Pliniusnál.

Nálunk Magyarországon is a' legrégebbi írótól fogva van erről említés téve, és a' falusi nép esméri azt, — mint minden más, úgy a' magyar köznép is hajlandó lévén a' betegség' eredetét a' jó vagy gonosz lélektől származtatni — rege szerint ezen bőr-betegség boszorkánytól, vesztéstől, öntéstől származik; azért hívják *pokolvarnak*, nem — a' mint némellyek akarják — *pokolvárnak*. Munkásságom' körében azonban számtalanszor örömmel hallok a' nép' szájából a' *fekete hólyag*, *üszögös kelés*, *mérges pattunás* neveket is. Deákul — a' görög *αρθρα*-tól — *pruna* (szén), mások Celsus után *carbunculus*, sőt némellyek a' kelés' tetején mutatkozó hólyagocskáktól *pemphigus* nevet megtartván, ezt még a' szerint czímezik melléknévvel, a' mint ez vagy amaz tartományban volt alkalmok szemlélni, gyógyítani, leirni; így: *carbunculus v. pemphigus hungaricus*, *polonicus*, *septemtrionalis*, *gallicus*, vagy görögösen *anthracophlyctus*; némellyek: *anthraciu*, *anthracosia*, *anthracoma*, *carbo*, *carbunculus*, *rubinus verus*, *codisella*, *granatismus*, hozzá tévén vagy elhagyván a' meglepett hely' nevét, p. o. *carbunculus mammae*, *oculi*, *palpebrarum*; mások a' kelésnek jobbra vagy veszélyre elválni, nagyobb hajlandóságát tekintvén: *pustula v. vesicula maligna*, *gangraenosa*; végre némelly különböző írók — a' mint alább kitetszik, vélekedésem szerint: hibásan — *ignis persicus*, *pustula Esthoniae* névvel nevezik ezen betegséget.

Valóban azt hiszem, hogy ez is mint más betegség a' Pandora' szelenczéből eleitől fogva elhatott az emberi nemzetre a' szerint, a' mint kivált az éghajlat' melegsége és a' levegőnek sajátsága annak divatozását elősegítette; innen lettek azon sokféle nevek. Hajdankori hőseink, mint Hippokrates, Celsus, világosan és mint igen közönséges dol-

got említik ezt: nevezetesen az első (*Hippocr. de morbis populi. Liber 1-us Aegr. 9-us*) egy körtörténetet beszél el *), mellyben, noha ő a' betegséget meg nem nevezi, a' pokolvarra csalhatlanul reá esmérünk. "Criton — ugymond — Thasusban egyenes testtel sétálván, lába' hüvelykén erős fájdalmat kezdett érezni. Azon nap lefeküdt, borzadva, szorongatva, kevéssé hevülten, éjjel félre beszélt. Másnap renyhe daganat foglalta el az egész lábot, a' boka-tájon vereslő és feszült. Fekete hólyagok, forró láz; eszelősködött. A' végbélen csupa epe, 's elég nagy mennyiségben, ürítetett ki. Kezdetől másod nap' megholt". Ugyanaz más helyen (*De morbis pop. Libro 3-o pag. 151.*) nyilván megnevezi **): "Nyáron sok pokolvarok, és más nagy hólyagok, mellyek *rothadásnak* neveztetnek". Az utóbbi (*Libr. 5-o. Cap. 28.*) bővebben leírja ***): "Alig van a' pokolvarnál gonoszabb. Jegyei következők: vörösség, mellyen kevéssé felemelkedett hólyagocskák vannak, leginkább feketék, néha szederjesek, vagy halványok; ezekben ev látszik foglaltatni; alatt színök fekete; maga a' test száraz, 's keményebb mint természetesen kell lennie; körül mintegy var vagyon, és ezt gyuladás környékezi; azon helyen a' bőrt sem lehet felemelni, hanem az alatta lévő hushoz mintegy hozzára-

*) Critoni in Thaso erecte obambulanti pedis dolor fortis a magno digito coepit. Decubuit eadem die, horridus, anxius, parum subcalescens, nocte desipuit. Secunda die tumor laxus per totum pedem et circa malleolum subrubens cum distentione. Pustulae nigrae, febris aucta insaniis. Ab alvo vero mera, biliosa, satis multa prodibant. Mortuus est altera ab initio die.

***) Carbunculi per aestatem multi, et aliae, quae seps vocantur, pustulae magnae.

***) Non aliud carbunculo pejus. Ejus notae hae sunt: ruber est, superque eum non nimium pustulae eminent, maxime nigrae, interdum sublividae, aut pallidae; in his sanies esse videtur infra; color niger est; ipsum corpus

gad; az álom elnyomja; néha horzadás vagy láz támad, vagy mindkettő. 'S ezen rosz mintegy gyökereket ver-
vén terül, néha hirtelenebben, máskor lassabban; ha-
ladtában fölül is megfejezsik, későbbben megkékül 's
körülötte parányi hólyagocskák támadnak, és ha a' gyo-
mor- vagy torok-tájra esik, az életet rögtön eloljja.
Nincs jobb azonnal kiégetni. 'S ez nem is bajos, mert
nem érez, mivel azon hus kihalt."

Ugyanilly módon fordul ez elő az Aeginai Aetius
Paulusnál stb., kiknek írásaikkal sok századokon ke-
resztül a' közép idő, egyéb tudományok' hanyatlásával
együtt, mint más tekintetben is, megelégedett vala; 's
csak azzal érték meg, ha az *antra-x*-ot vagy *carbunculus*-t
legfeljebb mint a' napkeleti pestis' kórjelenségét emlí-
tik, a' mint azt Sprengel után tudhatjuk, midőn az 1348
és 1350 esztendőekben egész Aziát és Európát pusztítot-
ta, és fekete halál (*schwarzer Tod*, *atra mors*) név alatt
még a' nemorvosoknál is az örökké zöldelő borostyányos
olasz költő' Laurájának sem kedvezett nyaralya histo-
riai 's poetai leírások tárgyává lett. Sőt a' tudományos
horizonra világot lövelett 15-dik századon inneni időben
is csak a' 18-dik század leve olly gondos és figyelmes,
hogy ezen két hólyagos betegséget, még a' régiekkel is
vetélkedve 's azoknak írásaikat bírálva vizsgálgatták és
leirták. — Ekor kezdték ennek nem csak külső formá-

aridum, et durius quam naturaliter oportet; circaque
quasi crusta est; eaque inflammatione cingitur; neque in
eo loco levari cutis potest, sed inferiori carni quasi af-
fixa est; somnus urget; nonnunquam horror, aut febris
oritur, aut utrumque. Idque vitium subtractis quasi qui-
busdam radicibus serpit, interdum celerius, interdum
tardius; supra quoque procedens inalbescit, dein lividum
fit, circumque exiguae pustulae oriuntur: et si circa fau-
ces stomachumve incidit, subito spiritum saepe elidit.
Nihil melius est, quam protinus adurere. Neque id gra-
ve est; nam non sentit, quoniam ea caro mortua est.

ját, hanem természetét is vizsgálni 's buvárkodva fejtegetni, valljon ez, a' mi elszórva vagy népre terjedve néha látszik, különbözik-e attól, a' mi napkeleti pestises betegeknél megjelenik? 's a' fekete-hólyag tulajdon nemű betegség-e vagy csak kórjele másnak? valljon mi okozza ezt? és valljon ragadós-e ez vagy nem?

E' tekintetben a' francziák' érdemeit különösen meg kell esmérni; nevezetesen a' többek közt ezen század' utolsó negyede szülte Thomassin' koszorúzott munkáját (*Sur le charbon malin, ou la pustule maligne. Paris 1780.*) — Encaux' és Chaussier' értekezését (*Precis sur la pustule maligne Dijon 1785.*) — Gautier' vizsgálódását (*Considerations générales sur la pustule maligne et sur les causes de cette phlegmasie gangreneuse. Paris 1810.*) — Ugyan Párisban Bayle vitatta azt oskolai módon 1812-dik eszt., hogy ezen betegség ragály nélkül is származhat, különben azon tulajdonságokkal bírván; és Napoleon' orvosa Larrey, kinek a' tábori zsarolások miatt sok nyomorúságot volt alkalma látni, környülményes leírást, és egyes beteg' történeteit is, eleven ecsettel adott erről nekünk. Környülményesebben írja ezt le a' világszerte elhatott híres *Dictionnaire des sciences Medicales Tom. XLVI.*

Ez után ügyeltek a' munkás németek is, és örök oszlopot érdemlő Nestorunk Hufeland' Journaljában több helyeken vannak erről esmértetések, mint elszórt vagy vidéki betegségről. Irt erről Bernstein *Med. chir. Abhandl. über den Carfunkel. Frankf. a. M. 1812, és Langenbeck.* — De levilágosabban és legtöbb figyelmet valamint fordítva ugy ébresztve adja ezt Rust *Magarina'* több darabjaiban, — 's ugyan ő írja ezt le, a' multakat bírálva, alphabet rendben irt nagy munkájában, melly illy czim alatt: *Theoretisch-praktisches Handbuch der Chirurgie, mit Einschluss der Syphilitischen und Augenkrankheiten etc. 1830. Berlin, Wien.* — Sőt az oskolai kézi könyvekben is adnak ma már az anthraxnak bizonyos helyet rend-

szeres rothasztó karakterü gyuladások' sorába iktatva, mint p. o. Hildenbrand, sőt a' tömött Jatrike is *Vol. 2.* a' daganatok' (oncoses) sorában. Számtalan említés van erről a' *Salzburg. med. chir.* folyóírásban.

Korunk, mellyben a' napnyugoton és keleten dühösködő Bellóna több nyomorúságok közt a' betegségeknek, nevezetesen a' ragályosoknak is, szülője sok alkalmat ada a' nyavalyák' természeté' vizsgálására, és a' saját nemü ragályoknak természettudomány szerint meghatározásukra; mi tanulhattuk meg: mi az egész, mi a' fél ragály (contagium perfectum, imperfectum); mi esmérhetjük szorosabban a' pokolvar' természetét is, kik még azon fennforgó kérdéstről is olvashatunk, valljon van-e atyafisága a' nálunk szórványos v. járványos pokolvarnak azzal, melly a' keleti döggörban mutatkozik?

Korunkban ügyelnek erre a' gyógyító orvos' körén túl a' kormány székek is; 's innen van, hogy a' fels. kir. helytartótanács minden köz hivatalú orvosoknak (physicusoknak) hivatalos utasításban adta már 1796-b. hogy ezen betegségre ügyeljenek; mintha sejdítette volna a' bölcs kormány ennek, melly csak elszórva 's igen ritkán fordult elő, egyszer még talán népre-terjedtségét, veszedelmes atyafiságát.

E' lefolyt esztendő időjárásai tekintetben is (a' nagy hirü csillagvizsgáló *Albert Ferenczünk* után szólván) nevezetes vala, 's felejthetetlen fog maradni. Rendkívüli hévség, nedvességbeli hiány 's aszály valának általánosan az 1834-dik esztendő' időjárása' bélyegei.

A' kevéssé hideg telet (mert — 6° — 8° Reaum. alább nem volt sem jannariusban sem decemberben; ellenben + 6 — 12 körül többször volt úgy, hogy Sz. Pálnap tájban fák virágoztak, méhek repkedtek) követé a' száraz igen szeles tavasz, úgy hogy martius' 19-d. táján a' szélvészektől szinte utazni sem lehetett. Erre jött a' hasonlóul nagy szárazságu és soká tartott nagy melegségü nyár, mert hőmérőm többször mutatott + 30°;

's ugyan száraz és meleg volt az ősz is, mert septem-
berben, octoberben, novemberben a' hévmérő + 21° és + 5°
közt volt, csupán octob. 27-d. vala egyszer az 0 alatt, 's
novemb. 20-d. egészen — 4°.

“Egészen felhőtlen vala az ég 12, egészen borult
40 nap. Eső esett (egész esztendőben csekély). 84, hó
21 napon. Köd leplező a' völgyeket 110-szer. Jégeső
csak kétszer, égi háború 19-szer tapasztaltatott. Az első
villámlás ezen esztend. majus' elsőjén szemléltetett, az
utolsó égiháboru october' 17-d. történt. Az esztendő'
legmelegebb hónapja julius volt, a' leghidegebb december,
ámbar a' hévmérő leglentebb febr. 11-d. állott; *általáno-
san az esztendő' közép hévsége egész fokkal álla fönnebb,
mint máskor nálunk lenni szokott.* A' szelek közt egész
esztendőn által az éjszaknyugoti uralkodott, ez 401-szer
fútt, a' többi szelek közül az éjszaki 214-szer, déli 210-
szer, napkeleti 15-ször, nyugoti 22-szer, d. k. ny. 15-
ször, e. k. ny. 59-szer, d. ny. 121-szer. Szélvész vala
18, szélcsend csak kettő. A' legkeményebb szélvész
mart. 11-kén és decemb. 24-én dühösködött. — Az egé-
szen rendkívüli tünetmények közül csak azon földrengést
kell említmem, melly octob. 15-én reggeli 7 orakor ha-
zánk' 's a' szomszéd Lengyelország' nagy részét által-
futotta, és sok helyeken pusztításának elég szomorú
nyomait hagyá”.

Hippokrates' szavai szerint a' nyár' követője, 's — ha
meggondoljuk a' mostani reánk sugárlott physikai es-
méretek' világánál — a' levegő' ön-élete' és alkrészeinek
minemüségé' változásának okozatja lévén a' népnél —
mint más betegség is — a' pokolvar: az, ezen rendkívüli
időjárásu évben, rendkívül gyakori volt vidékünkön, úgy
hogy már majus' végén, juniusban, noha ritkán, előfordult
a' kek hólyag; a' betegek vele még fenn jártak. Julius-
ban már a' láznak minden jeleivel, noha még elszórva,
ágyba estek a' betegek, és a' megüszögösödöt részt há-
zi vagy patikai szerrel több hetekig kellett gyógyíta-

niok. Augustusban az illy betegek' száma megszorodott, hogy ritka nap volt, midőn az orvost illy beteg fel nem kereste, nagy forróságban, nyughatatlanságban, szorongatásban; mert a' nép közt is elterjedt azon hir, hogy az a' fekete hólyag ragadós és halálos. Igaz pedig, hogy 20 — 30 között halt meg egy, ha orvoshoz folyamodott, 's különösen olyan, kinek ábrázatján, nyakán, tehát közel az agyhoz kelt az a' hólyag; de mivel más esztendőben az illyennel fenn szoktak járni, 's legfeljebb egy nap feküdtek, 's csak házi szerrel is, p. o. kovászszal, sült veres hagymával, paprikás szalonnával, meg szokták vala gyógyítani; most pedig a' legerősebb férjfi is 12 — 24 óra alatt lábáról leesett; a' tag, mellyen a' szeder-fekete hólyag kelt, felette nagyra dagadt, rubin vagy meggy-veres széles udvarral, 's némelly beteg meg is halt; azért falusi embereink az orvost megkeresték, ugy hogy a' többek közt egy orvosnak 20 — 30 betegje is volt illy betegségben.

Én magam is augustus' 20-kától fogva nov. közepéig 20-nál többet orvosoltam, és az egész megyében orvosolt mindenik orvos, 's mindenik vallja, hogy ezen évben járványos volt. Voltak köztök a' legszebb növésű, jól táplált fiatal legények, öregek, futkosó gyermekek, (csecsemő csak egy, ki meg is halt), asszonyok, — 's többnyire mind feküdt 5 — 7 nap; azután pedig az üszög által kifekélyesedett helyet genyesztő 's forrasztó irokkal 1 — 2 hétig kellett kötözni. Mindazáltal olly belterjjelem nem tapasztaltam, mint 1828. augustusban, midőn J. kis faluban — melly magas dombon esik, alatta széles kiterjedésű mocsáros erdők vannak, 's népessége 600 — 14 nap alatt 40 beteg volt, ugy hogy egy háznál az apa, anya, gyermekek szenvedtek benne 3 — 4 hétig, 's azután vége lett. De most az egész vidéken még nov. innen is — noha már ritkábban — előfordult: ugy F.-szon láttam a' következett januarius' végén (melly ismét igen lágy volt) egy csecsemőnek lábszárán 's karján,

ki meg is halt. Ugyan K-ti 60 esztendő, különben jó alkotásu ember a' nyaka' csigáján hordozta ezt hozzám minden 3 — 8-d. nap, mig meg nem gyógyúlt.

b) *A' pokolvar' alakja* (hypotyposis).

A' bőrön, annak inkább mezítelen részén: a' kézen, lábon, ábrázaton, nyakon, kezdődik egy pont vörösödni, viszketni, feszülni, kevéssé fölemelkedni, dagadni; ugyan ezen ponton ömlik ki egy kis köleskása-forma pörsenés, eleinte nem igen fáj, de 12 — 24 — 48 óra mulva a' beteg égető fájdalomról, kiállhatatlan viszketésről panaszkodik, úgy, hogy azt az együgyü boteg többnyire felcsipi, felvakarja; a' vörösség, keménység, daganat különbözőféle fokra és nagyságra emelkedik, de mindenkor kerek; némellykor egy krajczár-, egy tallér- sőt egy tenyérynyi nagyságu, kivált az ábrázaton 's annak a' járom-csonton feljül eső részén kelve az egész főt is ellepő; a' vörösség eleinte a' rózsá-, azután gránát-, vagy meggy-színig különbözőféle, mig a' pirosnak minden lejtőit mutató udvarnak közepén azon első kása-forma pörsönöt setétes, kék, fekete, lencse-, borsó-, mogyoró-nagyságu hólyaggá válik, midőn vagy azonegy emelkedik feljebb, vagy több aprók szármozván egybefutnak, 's így azon kerek, szúrke vagy fekete foltot mutatják, mellynek környékén a' vörösség és gyuladás messze hat. — Ha ezen hólyagot fölmetszük, vagy magától fölfakad, belőle savós-vöröses nedv feccsen ki (melly eleve nem olly égető, mint a' régiek hitték, és a' bőrt, mellyre foly, nem ingerli); — látszik, hogy a' bőr mélyebben szenved és az megüszögösödött *) fekete vart mutat (honnan talán a' *pruna* név); némellykor alólról szivárog kifelé — kivált ha a' körszélről befelé nyomogatjuk — egy

*) Valamint a' gangraena és sphacelus szót az újak méltán synonymáknak veszik: úgy én is az üszög és fene közt különbséget nem teszek.

vagy több kerek, önkint származott vagy metszés által okozott lyukakon a' véres ev; a' hám kisebb vagy nagyobb darabokban köröskörül lefoszlik. Némellykor pedig, a' mint a' hólyagból önként vagy mesterség által kifoly a' nedvesség, azonnal a' gyuladt rész száraz bőr-keménységü és feketeségüvé lesz (mumificáltatik), honnan némelly orvosok amazt nedves, ezt pedig száraz pokolvarnak is hívják. Láttam olly esetet is, hogy az illy kelés körül nagyobb tájon elöntötte a' bőrt köleskása-módra a' kiüteg; sőt láttam, hogy más illy üszögösödő hólyag is keletkezett mellette. A' hol a' környülmények kedvezök, ott kerekdeden, csak házi szerre is (mert a' köznép valamit, p. o. sült vöröshagymát vagy kovászt, paprikát stb. mindig használ) elválík a' kemény fekete bőr 7 — 14 nap, evesedés alatt darabokban lehull, aztán, a' beteg' helyzetéhez képest, elébb vagy utóbb, jó geny következtén, bebőrösödik, főkép a' husos részen; sőt láttam olly esetet is, hol a' kék-barna hólyag korán felmetszetvén 's helyben erős ingerlő szerrekkkel kötöztetvén, belső czélirányos szer is adatván, 2 — 3-ad nap a' hólyag alatti rész tiszta pirossá vált, 's csak mint felüleges seb, p. o. mint az erős hólyaghuzó tapasz után szokott lenni, gyenge irra néhány napok mulva meggyógyult. Máskor, kivált a' hol csontosabb az ezen bajtól meglepett rész, p. o. a' homiokon, a' láb-, vagy kéz-fejekén, ujjakon: ott mumia - módra úgy oda szárad az üszögös bőr, hogy minden szorgalom és gyógyszer mellet is 2 — 3 hétig is hordja az aszú bőrt a' beteg, míg ahhoz értő, ollóval vagy késsel, azt le nem vágja. Közönségesen az üszögösödött mintegy mumificált, a' belső és az alatta lévő részhez erősen ragadó var körül, származik vörös udvar, melly különféle színeken — zöldes-, kékesen — átmenvén, hólyagocskákkal megtelvén, hasonlóan megüszögösödik, némellykor pedig az *elválasztó vonalat* alkotja, a' tagnak különös elromlása nélkül, hacsak inat nem ér. Ellenkezöleg, főkép

olly részen, hol kövér sejt-szövet sok van, mély pusztításokat, a' véreerek' emésztődését, poshadó feloldozásokat tesz, szélesebben is terjed, midőn az űrlobvonnal a' természettől gyáva hatással tétetvén, több-több részlet meg ezen üszögösödő gyuladás, míg végre nagyobb küzdés után csakugyan vagy az elválasztó gyuladt kör korlátolja a' helybeli halált, vagy — ha nem — ennek következtében az egész egymii áldozatja lesz a' rothasztó láz minden jeleivel az eleve kicsinynek látszott bajnak. Különös tulajdonsága azon elhalt barna bőrnek, hogy késsel alig lehet metszeni, rugós és feszes, szíjas tulajdonsága miatt, 's ha scarificáljuk, az elevenig nehezen hatván által rajta a' kés, úgy szivárog át rajta a' vér; különben színére nézve egészen hasonló azon égetéshez, mellyet égető hamag (lapis causticus chir.) a' bőrre vastagon téve okoz. Legszenbetűnőbb azon pusztítás, mellyet okoz, ha az ábrázaton, ajakon keletkezik; mert a' posán, szemöldökön, homlokon a' tarjas vörösség orbáncz-módra eiterjedvén a' kezdet' pontja körül, hol a' holyagocska mutatkozott, mintha kikerítettek volna, kerekded, 's — ha az ajakon — olly hódforma kisebb 's nagyobb csonkítást okoz.

Mindezen jelenségei mellett a' pokolvarnak eleinte magát a' láz nem nyilvánosítja, 's ez szokta a' beteget könnyelműségre, az orvosokat kevés figyelemre vinni. Noha, ha éleson szemléljük a' dolgot, nem lehet képzelni, hogy önrészeire ügyelő életerőnk illy veszteségnek, helybeli halálnak készülését ne sejdítné, 's az ellen törekedését a' véredény-rendszer' mozgása, visszahatása által ki ne fejezné. Minden feszült képzelődés nélkül tapasztalásból szölok: az ember, kivált a' szegény z s a r o l t paraszt ember, kinek ez a' kéjletben élő rangú felett tulajdona, kisebb bajra, lázra testében nem igen ügyel, 's így orvosa sem; — én többnyire minden betegemet meg szoktam kérdezni, hogy' érzette

magát ezen pattanás előtt? 's alatta? többnyire mind azt vallja, hogy az előtt már 1 — 2 nappal lankadt volt, és az étel jól nem esett. A' láz (febris) létalapos jelei közt a' kedvetlen közérzés (coenesthesia), a' bágyadtság nem olly állandó-e mint a' sebes érverés? — De én, mikor már a' hólyag fölemelkedik, még egy beteget sem láttam, sebes érverés, forróság, szómjúság, bágyadtság, és így láz nélkül, csakhogy az a' legalsóbb foktól a' legfelsőbbig különböző. Ugyanazért azt mérészlem mondani, hogy a' pokolvar láz nélkül soha sincs, tekintvén azt azon betegben, ki azzal fennjár, egész a' legveszedelmesebbig, ki az ideges láz' minden jeleivel a' halál' révén van, — mellynek legalsóbbját a' fennjáró pokolvaras betegben, legfelsőbjét a' rothasztó lázban, sőt a' keleti dögkórban vélem kinyomva lenni.

Bgyébiránt a' láz mikor fejlik egészen ki? mikor fajul rosszabbá és rosszabbá? az a' beteg' különféle alkotásától, helyzetétől, 's magának a' pokolvarnak helyétől, a' mint az a' nemesebb élétműhöz, névszerint az agyhoz, közelebb van; végre és nagy mértékben azon októl függ, melly kivált anyagi 's erőnyi tekintetben — mint p. o. a' lépfene' elragadása által — a' betegséget okozta.

Közönségesen az eredeti hólyagocska' megjelenése után az első éjjel nyughatatlan a' beteg 's nappal bágyadt, huzódozik, a' kásaforma pattanás körül égetésről, 's általában kedvetlenségről panaszkodik. A' következő 2 — 3 nap különösen estve felé növekednek ezen kórjelek. A' bőr száraz, forró lesz, az érverés némellyeknél szapora, tele, feszes, némellyeknél öszszehuzott, lassú: a' nehéz lehelés, a' vavanyú ital' kívánása, étvágytalanság mindennikkel köz; a' szék többnyire szorúlt, a' vizelet kevés. A' szerint, a' mint az üszögösödés terjed, növekednek az említett kórjelek belterjökben, ugy hogy félre beszélést, álmokort

(sopor), inrángatódzást, 's halált is láttam ezen környülményekben. *)

Egy legnevezetesebb új íróval, Schröderrel, tapasztalásom 'után mondom, hogy ezen láz' bélyege csorvás, epés, ideges, rothasztó; de világosabban szólván, kezdetben 's a' betegség' alsó fokán, szelidebb minemüségénél *epés*, nagy fokán 's veszedelmesebb tulajdonságánál *rothasztó* szokott lenni.

Valljon ezen láz nyomatos (typicus)-e? van-e crise? alább fogok rá felelni, hol a' láznak a' helybeli üszögösödéssel összeköttetése, okozati idomja fog előfordulni; itt elég légyen azt mondanom, hogy estvére mindig megnehezbuléssel (exacerbatio) mutatja magát a' hetedik napig, 's azután bizonyos kiürítésekkel, p. o. izzadással, bővebb vizelettel, hasmenéssel, némellykor oká-

*) Több szomorú esetek közt nevezetes ez: A.-di földes úr' gazdasági hajduját R. orvos dr. barátom augusztus' 19-ikén lakhelyünkre behozatta, midőn látná, hogy a' járomcsont felett a' szemfedél felé baloldalon származott pokolvar négy naptól fogva, mikor a' betegeknek rendelt, semmit sem javul. A' tallérnyi fekete 's megüszögösödött folton túl köröskörül kivált a' homlok felé olly nagy volt a' vörös daganat, hogy szemét nem tudta a' beteg kinyitni; mindazáltal, midőn vizsgáltam, láttam, hogy a' szemgolyó ép. Épen azon nézetpontból, mellyet alább a' gyógyítás alatt elő fogok adni, rendeltünk neki külső és belső szereket. Azonban harmadnap' reggelén — mondják a' körüle lévőek — igen nyughatatlan volt, 's midőn szemléljük előttünk, rángatózni kezd féloldalra a' beteg, 's míg róla tanácskozzunk, fogait is csikorgatja; próbálunk neki mindjárt folyó szert adni, kanállal, 's csak szorongatások közt nyelheti; egyszóval látjuk, hogy a' legveszedelmesebb görcsökben szenved a' beteg; — valamit az ész és szorgalom tehet, semmit el nem mulattunk, piocázást, érnnyitást, klisztért opiummal stb. hiába próbáltunk, — a' beteg másnap reggelre meghalt.

dással, könnyebbít a' bajon maga a' természet is, az
űszögösödés is ugyanez időre korlátoltatván: a' mit még
bátrabban lehet várnunk, ha az egymí' törekedését az
értelmes orvosi segedelem előmozdítja. *)

- *) Nem szükség itt az epés vagy rothasztó lázat szorosab-
ban bélyegezni, mert orvos azt ugy is esméri, nem-or-
vosnak pedig az, a' mit mondék, elég.

II.

A' POKOLVÁR' OKAI.

A' legtöbb írók azt hiszik, hogy legközönségesebb oka a' pokolvarnak a' lépfenében szenvedő szarvas marhák-ról jövő ragadvány; 's hogy ez kétféleképen történhetik, sok vitatás után, abban többnyire mindnyájan megegyezünk. Így származik az a' döglött marhák bőrét lenyuzók' kezén vagy képen a' döglött marha' nedveinek azon részek' érintése által, kivált ha a' bőr meg van sértve, vagy csak véd-hámjától meg van is fosztva. De származhat a' pokolvar az emberen akkor is, ha az említett dögös marhának körében forogván (melly kivált Humboldt' tapasztalása szerint egynehány lábnyira minden állatnak sajátja) a' vesztegetett levegött szivja tüdejébe; sőt — a' mint Hufeland' 's a' salzburgi folyóírás' észrevételeiből láthatjuk, 's minden nemzeteknél divatozó egészségi politika rendeletekből is tudjuk — származik az, ha az ember az olly dög marha' husát megeszi: a' mivel különbözik némelly más ragadványoktól, mellyeknek ártalmas voltát a' gyomor' nedve elemészti. De származik az illy anyag nélkül is eredetikép az emberben, a' levegő' járványos tulajdonsága 's az esztendő' részei szerint, a' mint valakinek arra személyes hajlandósága van, — a' mi a' szolgálkban, a' mezei munkával, meleg nyárban az élet' terhével küzdő szegény

emberben nagyobb, úgy hogy azt nálunk csaknem nép-betegségnek lehet nevezni.

Hogy ez vagy amaz étel' nemének volna reá különös befolyása, nem hiszem, — legfeljebb talán annyiban, hogy a' zsiros étel az emésztést nehezítvén, és az epés lázt elősegítvén, közbevetőleg (mediate) okozhatja a' pokolvart. Így lehet valamennyire azon esméretes állítást, mintha a' sok szalonna-étel okozná a' pokolvart némelly vidékeken — a' mint azt N. megyéről is hallottam vala — valamelly, de csak kevés figyeletemre méltatni; mert én későbbben azon különféle eredetű néppel bíró (mivel vannak benne tótok, sokeczek, külföldről későbbben beköltözött németek, törökkel fajzott rácok 's legtöbb magyarok, sőt vannak zsidók is) vidéket megismerém és azt nem tapasztaltam; sőt a' szolannával már vallásuknál fogva különféle módon és mértékben élöknél, még a' zsidóknál is, kik a' disznót Mózsés' tilalma szerint itt sem eszik, láttam a' pokolvart. Az ételnél nagyobb befolyása van a' bőr' mocsosságának, melly, kiváit pásztorainknál, olly nagy mértékben közönséges.

Ama' származás - módot Rust említett munkájában Larrey, Boyer, Moraud, Schröder után több pontokban vitatja, mellyeket itt előhozni feleslegesnek tartok, annyival inkább, mivel — a' mint fönnebi szavaimból is sejdíteni lehet — én az illy elragadásnál, legalább hazánkban, a' pokolvarnak sokkal bővebb kutfejét a' levegő' járványosságában keresem. Épen azon hatása a' levegőnek, melly az állatokban a' lépfenét szüli, miért ne okozhatna az emberben pokolvart? midőn e' kettő — az állati művek' törvényét, a' vegyületét 's a' bőrön jelenő vérkiömléseket, keléseket tekintvén — olly atyafiságos, hogy azokat, vélekedésem szerint, csak azért nem lehet talán ugyanegynek mondani, mivel a' barom' alkotása erősebb, az emberi kénynek alá vet-

ve; az ember pedig finomabb testi tulajdonokkal bírván szabadon él. *)

Mindazok, kik a' levegő' járványossága' illy hatását elegendő figyelemre nem méltatják, többnyire megakadnak nyomozódásaikban; 's a' ragályt akár testi érintés, akár a' levegőnek bizonyos körig fertőzése által meg nem mutathatván, kénytelenek a' feltételes 'hát ha? ha csak' segítségéhez folyamodni. — Igy p. o. Rust (midőn előbb több híres férfiak, nevezetesen Bertin, Eneaux, és Chaussier után a' helybeli elragadást épen úgy megengedi, mint az evés és lehelés általi származást, kivált illy marha döggel bántani szokott nyúzó és szerecsenyek' példája után, hiszi) azt mondja: "A' mi a' ragálynak a' tüdőbe beszívását és az arra másodszerosan (secundarie) következő pokolvar' jelenését a' test' külső színén illeri, ugy az a' most felállított nézetet **) elrontaná és a' dolgot ismét a' régi homályba döntené, ha az előhordott carbunculusok nem olyanok voltak, mint millyenek a' rothasztó lázban, és a' keleti döggörbában szoktak lenni; és ha az említett szerecsenyek, minekelőtte a' lépfenes beteg állatok' husát megették, már elebb — a' marha-levágáskor és bonczoláskor — testök' más részeivel nem érintették azt: mi olly eset, melly akkor is történhetett, midőn az egészség-tisztviselők (Sanitäts-Beamten) a' ragadványt a' húsételnek tulajdonították." Már könnyebb lett volna mondani, hogy, minekelőtte ettek volna az illy beteg marhák' husából a' betegek, a' légy a' dögről beléjük oltotta a' pokolvar' mérget; mert ez a' régi állítás nem lehetetlen, noha előttem kétes, már csak azért is, mert atyafi

*) Nagyon érdekes e' tekintetben Veith Immanuel bécsi egyetemen barom-orvoslás' volt igaztójának munkája.

**) Nézete szerint t. i. Rust a' pokolvar'at mindig csak beoltás által származónak (idiopathicus) kíváná tekinteni.

azon költői képzetten, hogy a' levegőben repkednek tulajdon bogarak *furia infernalis* név alatt *), melyek' csipésétől származik a' pokolvar.

Igy kész az ember — csakhoggy képzelt igazságát védje — más' hitelességét, kinél pedig neki több nincs, kétségbe hozni! így vala kész ez a' különben jeles író a' hajdankort *homálynak* nevezni! pedig bár olvassa meg akárki az ő három fejezetét, melly alá a' pokolvar megkülönböztetve, ragadványosra, egyszerű szórványosra, és döggórosra (*carbunculus contagiosus — pestilentialis simplex — sporadicus*) osztotta, mi különbséget fog találni? avvagy *annak alakja, aljazata, gyógyításmódja, létalaposan különbözik-e?*

Azon kívül, hogy az olly elosztás' pontja a' logika' törvényével nem egyez, mert a' szórványos is lehet rosz indulatu és ragadó, azt kérdem: lehet-e a' származás' tekintete itt elosztás' pontja? mit, valamint ön magunk' származását — a' mi pedig eredeti képe a' teremtő természet' műveinek —, homály fed, 's a' mi másutt sem szokott elosztás' alapjául szolgálni a' természet' tudományában. — Emlékezzünk vissza a cholérára, melly nem rég dühével az egész világ' figyelmét magára voná, 's mellyet hasonlólul csak a' ragálytól akartak legtöbben származtatni; nem inkább a' levegőtől, égi és földi okoktól — a' járványosság' fogatában kifejtve — származott-e az? mindazáltal úgy, hogy bizonyos föltételek alatt ragadás' is lehetett. Emlékezzünk vissza a' vérhasról; felszázadnál tovább folyt pörre, valljon ragadás-e? mig most tudjuk, hogy némelly környülmények és feltételek alatt igen is az.

Mind észképi szemlélődéseim, mind az írók' tekintete, mind ön tapasztalatom után megengedem hát, hogy

*) Mivel ezt különösen hitték Esthoniában, a' pokolvar egy fajzatát *esthoniai kulyagnak* is nevezték.

a' pokolvar lehet helybeli beoltás, 's beteg marha' kusa' megevéscének okozatja; 's ugyancsak lehet az, valamely tájék' természeti és polgári helyzetéhez képest, *videki* (endemicus); sőt, mint ez évben vala, lehet az kisebb nagyobb belterjvel a' levegő *járványossága'* *szüleménye* (epidemicus), 's lehet az a' láz' legkisebb és alig ész-revehető fokától a' nálunk előforduló legveszedelmesebb rothasztó lázzal, *szint'* ugy mint a' keleti dögkórral (melly kettő bélyegére 's gyógymódjára egy) összekötve, ugy pedig, hogy az *mindig egy nemü betegség*, mint másutt, ugy hazánkban is.

Im' a' keleti dögkór alatt így írja azt le korunk' Hippokratése *Hildenbrand* (*Instit. med. Tom. IV. pag. 464.*): „A' keleti dögkór második, harmadik, negyedik napján a' bőrnek viszketése vagy olly érzése után, mintha tövel böknék, keletkeznek a' pokolvarak, mely-lyek nevöket az égetés' és irtóztatós fájdalom' érzésétől nem kevésbbé veszik, mint a' holt-szén-fekete színtől, mellyet az üszögösödés miatt kapnak. Legelsőben kicsiny, a' bolha-csipéshez hasonló hirtelen szélesedő pontok je-lennek meg, mellyekben hólyagok emelkednek átlát-szó sárgás nedvvel telve: ezek mintegy tizenkét óra mul-va, vagy későbben is, megrepednek és igen csipős ev foly belőlök; a' hely feketévé lesz, mint ha égető szer-rel égettetett volna, melylyé az alatta lévő bőr egészen elhalva, és jeles mélységre minden érzéstől megfosztva, válik; körülete az üszögös varnak vörös, dagadt, és bel-terjedten fáj, melly naponkint tovább terjed, és alap-ja, mellyen ül, szembetünőleg felemelkedik, a' hon-nan a' pokolvarak üszögös daganatokat mutatnak, mely-lyek többnyire mogyoró-nagyságuak, sőt némellykor (*Schraud*) a' tyuktójást is felülmulják. A' pokolvar határozott helyt nem lep meg, hanem majd a' nyakon, mellen, hason, majd a' végtagokon származik; majd egy, majd több, 3 — 4 — 12, külön-külön, vagy né-

mellykor összefutva."*) Miben különbözik ez a' pokolvar a' mienktől? miért ne tartanánk hát Hippocratessel, Celsussal? kik a' pokolvart csak eseti jelei után nem különböztették meg? miért ne éreznénk Hildenbranddal általában, ki azt mondja említett értekezése' végén: „Russel öt különböző alakját allítja a' pokolvárnak; Orraeus két faját engedi meg, a' nedvest és szárazt; Buday a' carbunculust az antraxtól el akarja választani. De mind ezen vékony elválasztások és csak véleményi különbségek semmi tekintetet sem érdemlenek”.

Valóban Bayle-nek, ki az 1810-dik évben a' párizsi akademia előtt épen illy gondolkozással elfogulás nélkül irt, 's azt allítja, hogy ragadás nélkül is eredetileg származik a' pokolvar, több figyelmet adhatnának földiei; mert ezen nézet az, melly rendszerhez hajlás nélkül a' dolgot ugy veszi a' mint van. — Régi honi irónk

*) Secunda, tertia aut quarta morbi die post prurimum, aut sensum in cute, quasi acubus pungeretur, exsurgunt carbunculi, sive anthraces (a graeco ἀρθραξ, carbo) qui suum nomen depromserunt a sensu ustionis et doloris atrocis non minus, quam a colore nigro, extincti carbonis instar, quem pedissequi sphaceli causa contrahunt. Comparant omnium primo maculae parvae pulicum morsibus haud absimiles cito latescentes, in quibus vesiculae adtolluntur, larice limpido flavescente turgidae; istae post duodecim circiter horas vel etiam tardius rumpuntur, ac acerrimam fundunt saniem, superstite plaga atra, veluti cauterio inusta, in quam subjecta convertitur cutis, emortua prorsus, ac ad notabilem profunditatem omni sensu privata; rubet vero tumet ac intense dolet ambitus escharae sphacellosae, in dies latius serpentis, ipsaque basis, cui insidet, notabiliter elevatur, unde carbunculi tumores praestant gangraenosos, qui plerumque magnitudinem nucis avellanae attingunt, quandoque tamen, molem ovi gallinacei superant (Schraud).

Carbunculi determinata loca non occupant, sed modo in collo, pectore vel abdomine, modo in extremitatibus

Pápai Páriz Ferencz is *) azt mondja: "A' pokolvar is majd azon eredetü (mint a' vérkelés) csakhogy egettebb, sűrűbb, és forróbb vérből leszen: melly nem csak kiüt a' testen, hanem azt ugyan veszti, rothasztja. Elsőben ez olyan mint az égéstől való csattanás, fekete, vagy mintegy hamú - színű, és varas, azután csakhamar kereken felcsucsosodik és körülötte a' hus ugyan ég, és forr. Egygyütt jár vele a' gyomor émelygés, hányásra erőltetés, szűdobogás, esze nélkül valóság, és néha elájulás: mellyek annak mérges voltát jelentik. Ez néha a' mirigygyel együtt jár (mellyről fennebb a' pestisről való részben szólottam), néha pedig a' nélkül is akármikor megesik" stb. Sőt a' már sokszor említett Rust is, dicsért munkájában, a' pestises pokolvar' fejezete alatt azt mondja: "Közönségesen dögkóros betegségek közé számlálunk minden járványos és vidéki lázakat, ha azok olly rossz indulat által mutatkoznak, hogy az emberi nemre nézve pusztítókká válhatnak 's így olly balandóságot okozhatnak, millyen semmi más járvány- vagy vidéki betegségnél nem tapasztaltatik. Azért illy értelemben minden *ideg- és rothasztó láz járvány* — már ez akár kiütegekkel jelenik meg, akár csak más betegségekben, p. o. gyulasztó vagy epe-lázakból, következik — bizonyos környülményekben dögkór' fokára fajulhat, és akkor olyan helybeli tüneteményeket mutathat, millyenek a' keleti és napnyugotindiai dögkórban jelesen tapasztaltatnak. Más részről a'

oriuntur; nunc solitarii, nunc numero plures, tres, quatuor, usque duodecim, segregati, vel et hinc inde confluentes. — — Cel. *Russel* quinque diversas statuit carbunculorum formas, *Orraeus* duas admittit species, carbunculum humidum et siccum; *Buday* carbunculum ab anthrace diversum esse vult. Omnes tamen hae subtiles distinctiones et merae arbitrariae differentiae, nullius momenti sunt".

*) Pax Corporis 358 lap. 17.

szórványos, elfajult, lázas betegségekben is tapasztalunk olly jelenségeket, mellyeket nem kételkednénk épen amazokhoz számlálni, ha egyszerre több személyeket lepnének meg, olly éghajlatban és olly év-részben, hol a' dögkór nem ritka tünetemények közé számláltatik." *)

Hát miért osztogassuk (mégis többféle a' pokolvart! miért menjünk mindig mások után, — qua itur, non qua eundum est. **)

Aljazata (régii magyar szóval: *fészke*), honnan belső tulajdonsága 's természete (kórtudományi alapok szerint szólván) szorosán függ, mindenkor a' bőr 's az alatta

*) Im Allgemeinen zählt man zu den pestartigen Krankheiten alle epidemischen und endemischen Fieber, wenn sie sich durch solche Bösartigkeit auszeichnen, dass sie für das Menschengeschlecht verheerend werden, und daher eine Sterblichkeit zur Folge haben, wie sie bei keiner anderen epidemischen oder endemischen Krankheit beobachtet wird. In diesem Sinne kann daher jede Nerven- und Faul-Fieber Epidemie, gleichviel, ob sie in Verbindung mit Exanthenen vorkommen, oder sich erst aus anderen Krankheiten, z. B. aus Entzündungs-, oder Gallen-Fiebern, herausbilden, unter gewissen Umständen sich bis zur Pest steigern und dann einzelne Localerscheinungen darbieten, wie sie bei der orientalischen und westindischen Pest vorzugsweise beobachtet werden. Andererseits werden nicht selten bei sporadischen ausgearteten fieberhaften Krankheiten solche Erscheinungen beobachtet, die man nicht anstehen würde, eben dahin zu zählen, wenn sie mehrere Individuen zugleich in einem Klima und zu einer Jahreszeit befiehlen, wo die Pestkrankheiten nicht zu den seltenen Erscheinungen gehören.

**) A' derék Hildenbrand *Orvosi oktatásaiban T. IV.* velem egy értelemben van, midőn anthrax, carbo, carbunculus, pustula maligna betegségeket 's azután ezeknek fajzatit adja elő, és nem tart a' francziákkal 's más legtöbbséggel, kik (*Encycloped. der medic. Wissenschaft.*) a' pustula malignát az anthraxtól el akarják választani.

lévő faggyumirigy a' sejt szövettel egyetemben. Még pedig, velekedésem szerint, faggyumirigy a' kórgóc (focus morbi), 's onnan terjed az irhán (corium) és takonyhálón (rete mucosum Malpighi) keresztül a' gyulladás, úgy, hogy mikor a' hám vagy felbőr (epidermis) hólyagocskába emelkedik, már ez az alatta lévő beteg művelet' következése, 's épen azért izzadják a' betegesen ingerlett hajcső edények a' sárgás-vöröses nedvet, formálván azon hólyagot, melly eleinte átlátszó, azután pedig részszerint a' benne sűrűsödő nedv', részszerint az alatta lévő rész' üszögösödése, és így barnává valása miatt kékké, feketévé válik. Igaz, némellyek azt mondják, hogy az oltás által okozott pokolvarban kívülről befelé hat a' betegség oka, és így a' betegség' is; és azt vélik, hogy épen ezen fogat az, mellyben a' szórványos (sporadicus) szelidebb pokolvar különbözik a' ragályostól (contagiosus malignus) rossz indulatutól. De valljon a' származás-mód szül-e itt is létalapos különbséget? valljon az oltás által közlött kórananyag okoz-e addig következést, míg a' hajszáledények' visszahatása, 's így az egész organismus' önlétét fentartani czélzó működése — a' mi magát lázban fejezi ki — fel nem ébresztetik; és szül-e más tünetényt? A' tehén-himuló' oltása p. o. mint remekképe az álló ragálynak (fixum contagium) helyben csak néhány napok után mutat következést, midőn a' beszívó edények által a' test' részeiről tovább-tovább a' közép rendszerekre hatván, magát 7 — 8 — 9-dik nap lázzal fejezi ki. Így helyben akár oltás, akár a' levegő' befolyása által, akár pedig a' testben előre járt hibás vérvegyületnek 's a' láznak következéseül formálódván a' fonnebb leirt pokolvar, átmege saját hajlandósága szerint üszögösödésbe, fenésedésbe, melly némellykor nedves, többnyire száraz, a' mi csak eseti különbség. *Mivel pedig alakját leginkább a' bőrön nyilatkoztatja, én is — mint némelly mások — hajlandó vagyok azt a' kiütegek' (exanthema), még pe-*

dig a' hólyagosok' sorába tenni, melly bélyegére nézve mindig nagyobb kisebb mértékben rossz indulatu lévén, beoltása által más individuumra is terjedhet, ugyanazért a' félragályos (*semicontagium, contagium imperfectum*) betegségek' sorába teszem. *)

Miben áll a' kiütegnek 's a' gyuladásnak természete, névszerint, értekezésem' tárgyának az üszögösödére olly nagy hajlandósága? azt az orvosi tudomány' kifejtődzése, különféle időszakaszai 's tudományos nézetei szerint hosszasan lehetne vitatni; de félvén az állítmányoktól, röviden csak azt mondom, hogy maga a' gyuladás a' hajszáledények erőnyi és anyagi változában áll, mellynél fogva az egészséges állapotban csak színtelen nedv-gőzt vinni szokott edények vérrrel — hibás állományu vérrrel — telnek meg; az üszögösödést pedig épen a' faggyu-mirigyek' életművességéből, a' beoltott eves anyagnak mindenkori tapasztalás szerint vezedelmes hatásából, 's a' járványnak sajátságából — a' mi a' vér' vegyületét ezen saját betegségre határozza — lehet ki-magyarázni. Mert valamint legtöbbsnyire a' helybeli üszögösödés és rothadás valamelly belső bár alattomosan és hirtelen folyó forrásnak következése; mindazáltal nem lehet annak eredeti származását is tagadni, már akár a' hirtelen eltiprott ideges erőnek; akár a' nedvességek' torlásának, 's így az edények' életrugósága' elvesztésének kelljen azt tulajdonítani **): mert Schönleinnel értek, ki szerint (*Allgemeine und Specielle Therapie* 1833.) az edények' szélhüdése üszögösödés. Hogy némellykor száraz, némellykor nedves az üszögösödés,

*) *Quaevis producta colliquationis uti mucus acris, pus, ichor etc. etc. — naturae humanae adeo inimica sunt, ut — — — analogum liquationis processum provocent.* Hildenbrand Inst. med. T. IV. p. 115.

***) *Licet genesis sphaereli et sepsios localis plerumque praecedenti cuidam processui phlogistico, quandoque tamen*

az a' betegség által meglepett rész' szövététől, életművi 's physical tulajdonságától és igen sokat ezen kiüteg' folyamatjától 's a' vele-bánástól függ, de olly figyelmet — mint még nem rég csak Frank' idejében is vélték — nem érdemel ezen különbség; mert az üszögösödés helybeli halál lévén, már az életműtelen dolgok' körébe esik, hol a' halál, a' természet' törvénye szerint majd szén- majd viz-elemet hoz elő (száraz és nedves üszög). A' nagy tapasztalásu Larreg általánosan mondja, hogy a' belső októl származott üszög száraz, a' külsőtől nedves szokott lenni: melly állítást megerősíteni látszik azon mindenkori tapasztalat, hogy a' pokolvar leginkább származik nyárban, nagy melegben, mocsáros helyeken, 's midőn a' levegőt az eső 's menydörgés nem éleszti, midőn tehát vér éltető léggel (oxygenium) nem eléggé frísítetik meg, vagy az előre járt epés sőt rothasztó lúz által valóban nagyobb mértékben megromlott. Általánosan pedig mindenkor igaz marad azon kórtudományi okfőben gyökezezett tétel, hogy erre is *hajlandóság* szükséges; mert minden ember kap pokolvart, ki lépfenés beteg marhával bánik; nem minden, ki meleg nyárban a' verőfényen tölti idejét; nem minden, ki mocsáros hágyasztó levegőben él; nem minden, ki bőre' tisztaságára nem ügyel.

Különbség. Meg lehet az adott alak' 's okok'fontolása után különböztetni:

a) A' nyárban közönséges izzadási perstől (mellyel kozdethen korán valami hasonlatossága van) az által, hogy a' kezdő persenés csak egyedül van, hogy ez csak hamar hólyaggá fejlik ki, — amaz pedig sokadmagával jár, viszket, de majd elszárad 's korpa formán lehull.

adeo praecipitanter et dolose ingredientis ut medici attentionem effugiat, adscribi debeat; nihil tamen obstat, quominus etiam primitiva ejus admittatur origo etc. etc. Hildenbrand T. IV. pag. 584.

b) A' vérkeléstől vagy — mint a' nép nevezi — csurjás, völgyes keléstől, mellyel legtöbb hasonlatossága 's atyafisága van, különbözik: hogy ebben a' hólyag nincs, hanem szélesen terjedő vörösség, 's abból emelkedő csucsos daganat; hogy ez genyedésbe megy, mellyből sűrű törött vér is foly ki, főkép nyomás alatt, de legszembetűnőbb benne azon sűrű geny, mellyet a' magyar *völgynek*, a' német *Kern*-nek nevez.

c) A' vizráktól (noma, cheilocace, *Wasserkrebs*) — melly a' pokolvarhoz utolsó időszakában, kivált az ábrázaton és ajakokon pusztításra nézve hasonlít — különbözik, hogy a' vizrák csak az ajakokon és pofán van; még pedig belülről kezdődik 's úgy lyukasztja által az ábrázatot, vizes daganatot mutat a' foghús' daganatjával, vérzésével és a' száj'büdösségével, úgy hogy a' fogak is inognak, kihullanak; 's végre azzal: hogy ez leginkább a' sorvadozó, görvélyes, gyenge gyermeket lepi meg.

d) Az üszögös orbáncztól (erysipelas gangraenescens) különbözik azzal: hogy itt a' bőrgyulladás szélesebben terjedő, a' vörös szín eleve, ha ujjal megnyomjuk, halványodó, és az üszögösödés az orbáncznak csak ritkább kimenetele, midőn az a' már beteg személyben következik, — vagy a' közönséges orbáncz' lefolyása alatt mostoha környülmények miatt, mint a' romlott levegő, nagy gyengeség, vagy a' veszedelmes indulatu járvány alatt, millyet már az orvosi történetírás ignis volaticus, ignis sacer, ignis S. Antonii név alatt feljegyzett, előáll.

Ugyan a' hólyagos orbáncztól (erysipelas bullosum seu pemphigodes) meg lehet különböztetni a' pokolvar: mert az orbáncz' szélesen terjedő vörösségében több hólyagok — nagyobbak kisebbek — vannak, 's ezek tiszta nyirkkal telnek meg, épen mint a' hólyag flastrom után 's többnyire első vagy második nap elpattanván csak felüleges varakká válnak, 's azután később lehullnak.

e) A' fölfekvési üszögösödéstől (gangraena ex decubitu) különbözik, hogy ez a' rossz indulatú láz' folyamatjában (melly helybeli sértések, csont - törések miatt kórházban fekvő betegeknel esetikép is kifejtődhetik) azon részeken áll elő, mellyeket a' fekvő test nyom, p. o. a' váll-lapcsonton, a' keresztcsonton, a' tomporán; és noha ez is, mintegy lencse, hólyag szokott lenni, de az nagyra nem emelkedik, mindjárt eleve sűrűbb nedvvel telik meg, udvara nincs, és a' gyuladt bőr hamu színű szürke, melly kifekélyesedik.

f) A' kórházi fenétől (gangraena nosocom.), hogy ez mindig a' már jelen lévő fekély' elfajulása által következik, 's tehát a' bőrnek egészséges színén soha sem kezdődik. Ugyanazért, a' mint Rust is mondja, azt azzal nem lehet felcserélni, és *) midőn Thomson így szól: kezdődik némelly esetekben egy kis gyuladt pattanás', vagy hólyagocska' formájában, a' nélkül, hogy azon résznek, mellyen mutatkozik, legkisebb előbbi sértését is lehetne észrevenni; és midőn Gillepsie előhossa: hogy a' legyek' csipése okozza a' kórházi fenét; vagy hogy minden szembetűnő ok nélkül egy kis pontocska, mellyből, midőn azt felvakarták, egy kis véres viz folyt, a' lábön vagy lábszáron szármozott, és ezen fene ugy fejtődött ki: — akkor azt a' pokolvarral elcserélték.

g) A' bizserkór üszögösödéstől (necrosis ustilaginea, raphania)— melly hasonlólú nép-betegség, 's mellyről az

*) Wenn Thomson sagt: er beginnt in einigen Fällen in Gestalt einer kleinen entzündeten Blüthe, oder eines Bläschens, ohne dass man irgend eine vorherige Verletzung des Theiles, an welchen es sich zeigt, wahrnehmen könnte; und wenn Gillepsie anführt: dass die Sticke von den Muskeln Anlass zum Hospitalbrande gaben; oder dass ohne irgend eine auffallende Ursache ein kleines Pükt-

Orv.Tár 1831. 5. füzetben is olvashatni — különbözik, hogy ez mindig végtagokat, nevezetesen az alsókat lepi meg, 's az üszögösödést napokig, hetekig előzi meg azon tagok' zsidadása, tompa fájdalma, mozdíthatlansága, mintha szélhűdés érte volna; hogy azon tagok vörös-dagadtak szélesen, 's a' mellett hidegek; az üszögösödés hirtelen következik, nagy részen terjed mélyen egész a' csontokig hatva, felfelé a' térdig 's feljebb a' czombig is, — ha csak kedvező környülményekben az örlobvonal (demarcationslinie) határt nem tesz.

Végre ugyan illy közönséges és szembetünő jelek által mindenki megkülönböztetheti a' pokolvarat azon üszögösödéstől, melly legelső leirójáról *Pott*-ról visel nevet, — valamint attól is, mellyet öregek' üszögösödésének (necrosis, sphacelus, gangraena senilis, melasmus) neveznek; mert azon kívül, hogy ezen két, egymáshoz atyafi 's egymástól csak a' legujabb írók által elválasztott betegség előposta jelekkel 's éles fájdalommal, vagy némellykor szélhűdő zsidbadással, van összekötve; továbbá hogy az üszögösödés külső alakja és terjedése 's lefolyása is különbözik a' pokolvarétól: mondom, azon kívül megjegyzésre méltó, hogy ezek vagy csak igen vén, vagy a' gyönyörűség' szédítő ingerei által elgyengült személyeket, és így leginkább jóllétben, gazdagságban élőket, lepnek meg, — a' pokolvar pedig szegényeket.

A' *perzsiái tűz* névre kell még megjegyeznom, hogy e' nevet igen hibásan adják némellyek a' pokolvarnak; mert ez a' férfi vesszőnek a' buja közösködéstől származó üszöge 's egész Európában olly ritka, hogy még a' nagy tapasztalásu és különbféle éghajlatokban félszáza-

chen, aus welchen, wenn es aufgekratzt wurde, ein wenig Blutwasser lief, am Beine oder Fusse entstand, und sich so dieser Brand' entwickelte, so wurde derselbe entweder mit der Pustula maligna verwechselt.

dig orvoskodott Swediaur is azt mondja róla: "Valljon a' perzsiai tűz ugyanazon ragálytól jő-e, mint a' mi bujasenyvünk, vagy mástól: nem tudom. Vagy talán ugyanazon betegség, a' mi *soudan*-nak neveztetik: a' tapasztalatok' hiánya miatt nem allíthatom". De ha az utazók', névszerint Hornemannak, Afrikában tett észrevételét tekintjük, különböznek ezek; mert a' bujasenyv, melyet ott is francia betegségnek hívnak, higany' (mercurius) készítményeivel, szárcsa-gyökérrel (sassaparilla), gajak-fával (guajacum) gyógyul, a' soudan pedig erre nem: az ellen csak sósavas szikagot (soda muriat.) használnak.

Minelötte gyógymódját adnám elő, hogy az olvasó azokat, melyeket értekezésemben eddig mondtam, röviden szemlélhesse, egyszer'smind az is, ki gyógyítani akar, a' közönséges adatokat a' természetben létező egyes esetekre — mert *genus* csak az emberi észnek elválasztás (abstractio) által készült tulajdona, 's ellenkezőleg gyógyítás-tárgya csak az egymí' betegsége — könnyebben alkalmaztathassa: im' tudományos képletet (schema) adok. Vészem pedig azt azon betegségnek mint tünetnynek okaival összeköttetésétől, továbbá a' láznak — mely az életerő' önlétét fentartani törekedő, és az egésznek bármí változásában is résztvevő működésének reflexusa (árnyékképe) — a' helybeli bajtól, vagy megfordítva, ennek attól való függésétől; még pedig ezt annyival örömebb tészem, mivel a' gyógyításban ezen vezér-csillag vezet engem is a' józan' orvoskodás' utján.

P o k o l v a r :

1) Helybentámadt, önnálló (idiopathicus seu primarius), melly ébresztő okával egy helyet foglal; p. o. midőn a' bőrt ingerlő okok, millyen a' meleg, a' nap' tűzött sugára, vagy a' pokolvaras ev: a' lépfene-ragály egyenesen a' mezítelen bőrre hat:

a) olly mértékben, hogy vagy igen kicsiny vagy épen semmi lázt nem lehet tapasztalnunk *);

b) nagyobb hatással az életmüre, hogy a' láz a' helyben keletkezett pokolvart követi.

2) Kórjeles, másodsorbeli (symptomaticus, secundarius), midőn a' láz előre járt, 's a' helybeli üszögösödő pattanás arra következett, még pedig a' betegség' közönséges tünetényeinek kisebbülése nélkül:

a) a' nálunk közönséges nagyobbfoku epés, és rothasztó lázagnál;

b) a' keleti dökkór' lefolyása alatt lévő, melly nem csak a' logikai egység miatt ide tartozik, hanem azért is, mert lefolyása 's gyógyítása ugyanaz, a' mi a' nálunk előforduló pokolvaré nagyobb rothasztó lázzal kapcsolva, 's így különbsége csak eseti, a' mint azt mindenkor figyelmes orvosok vallották, de már Riverius (*Opera medica universa Francofurt. 1669.*) legvilágosabban kifejezte: "At carbunculi et parotides etiam in febris malignis erumpunt, sed quae summum malignitatis gradum adeptae sunt, et ad vere pestilentium naturam proxime accedunt".

3) Letételes bíráló (metastatico criticus), midőn az előrejárt láz' következésében, a' vérnek hibás ve-

*) E' volna az irók' *anthrax benignus*-a, mellyet sokan, a' dolgot felülegesen tekintők, nem is akarnak pokolvarnak tekinteni.

gyülete miatt küzdő életerő a' veszedelmes anyagot mintegy a' bőrre leteszi — a' *betegség' enyhülésével* *).

- *) Nem képtelenség ez, sőt a' tapasztalás megerősíti: így írja Rust is: — — So auch, dass das durch das Einathmen in die Lunge gebrachte Gift ein bösartiges Fieber hervorbrachte, welches sich durch stinkende Ausleerungen und durch Braudflecken auf die Oberhaut endigte, und dass manchmal die Natur nach wiederholten Anstrengungen das in der thierischen Oekonomie gleichsam zerstreute Gift gesammelt habe, um es in irgend einem äuserem Theile abzusetzen, wo dann Carfunkel oder (secundär) Brand entstanden sey.

A' POKOLVAR' ÓVÓ ÉS GYÓGYMÓDJAI.

A' köz értelem is azt javasolja, hogy a' mennyire lehet, az ember magát a' kórság-ébresztő okoknak ne tegye ki, azaz *óvja magát*: e' szerint tanácsolni lehet a' mézárósnak, pásztoroknak, bőrnyuzóknak, barom-orvosoknak, sőt a' várgáknak, szücsöknek 's gyapjuválogatóknak (Wollsortirer): hogy midőn a' marhák valahol hirtelen 's csak 1 — 2 napi betegség után, kivált nyárban, 's a' legerősebbek döglenek, ott vigyázva bánjanak az esett marha' bőrével, husával, gyapjával, — és sérített kézzel soha se nyuljanak hozzá *); utána pedig jól megmosódjanak szappanos vízzel, sőt eczettel vagy olly mosószóval, melly áll egy-két nehezék chlór-mésznek egy messzely vízzel vegyületéből. Különösen meg kell

*) Bővebb esmértetése a' lépfenének talán nem ide való: hála a' kormánynak! van arra országunkban elég ügyelet a' tisztviselőség és orvosok által, hogy azt szemmel tartásák 's megesmérhessék. Azt még sem hallgathatom el: hogy ezen betegségben a' bőr alatt nyirk 's vér kiömlések vannak, mellyek zacskós-forma daganatot mutatnak, úgy hogy, ha hozzáérünk, a' bőr mint a' pergamen ropog; a' bonczolás pedig bizonyítja, hogy a' vér megromlott, fekete, rothadásra indult; a' tüdő fonnyadt, igen sötét vörös, üszögös; a' kép puha, feloldozott, a' tapintás alatt szétmálló.

tanítani a' népet, hogy álgazdálkodásból az orvos' tanácsa, az előljárók' rendelése ellen az illy marha' husát meg ne egye, se a' kutyáknak enni ne hagyja, hanem azt mennél mélyebb gödörbe beassa. Mindazáltal a' bőrt lenyuzhatja vigyázva, 's csak azután vagy igen magasan, szellős helyre, kell teríteni; vagy, a' mi jobb, 4 — 5 napra lugba áztatni; vagy, a' mi legjobb, tímárnak tüstint általadni.

Mivel pedig csakugyan a' bőr' tisztátalansága látszik hajlandóságot ébreszteni a' pokolvarra, felette hasznos volna a' föld'-népét, kivált juhászinkat, kanászinkat, tisztaságra, nyárban fürdésre, szoktatni: és mivel a' nyár melege a' vért a' savító (oxygenium) alkrészttől megfosztja, 's annak nagy szenesedését, és így rothadásos indulatját okozza; azért az érett hűtő gyümölcsfák' szaporítását — millyen a' meggy, cseresznye, ribizli, alma, körtvély — jó volna előmozdítani; jó volna a' köznéphe már a' falusi oskolában némelly egészség-tárgyazó oktatást csepegtetni, hogy a' mértékletességet mindenkor szeme előtt tartaná, de kivált nyárban, midőn a' gyomor gyengébb mint télben; jó volna, ha pásztorok is tudnák, miért kellene mint marhájoknak úgy magoknak is a' nagy melegben árnyéket keresni; áldás követné különösen azon földes-urat, azon törvényhatóságot, ki a' fels. kir. helytartó tanács' atyai rendelését: hogy a' mnkás népre, kivált nagy melegben, ügyelet legyen *), sikerésítené, némelly azon kicsiny számnak jó példájokat követve, kik a' jobbágyban is embert tekintvén, ur'-dolgán annak tikkadt erejét főtt étellel, borral ingyen élesztik, vagy legalább vizébe eczetet, kénsavanyt a' kellemes savanyúságig adnak.

A' levegő' járványos befolyását közvetlenül elkerülnünk nem lehet, mivel az elől elzárkoznunk képtelen-

*) Rusticae plebi svadetur, ut sub laboribus in aestu magno, aquam communem, aut decoctum hordei cum aceto pro siti extinguenda bibat. 1781. 21. Julii.

ség, sőt mindnyájunkal köz az, Hippokratesnek mondása szerint: "Communis igitur febris ideo communiter omnes invadit, quod eundem spiritum vitiosum omnes adtrahant." Mindazáltal az említett életmód ezen külső (objectiva) oknak befolyását is gátolja, kisebbíti; onnan van, hogy nem minden ember kap pokolvar (mint más járvány betegséget is) ugyanazon levegő - körben is.

Az óvó gyógyításhoz számlálom én azon lehuzás' (derivatio) modját, melly országunk' némelly vidékein a' nép közt van, és időről időre átnegy, 's mellyről már a' főkörmány' 1787-dik évi utasításában van szó, hogy a' veres-egyházi plebánus gyakorolta, 's késeőbben 1796 esztendőben ismét hirdettetik, hogy Kecskeméten Burkus Sára nevű asszony a' physicus' nyomozására, és sürgetésére az előjárók előtt felfedezte azt. Tudniillik midőn nemesebb helyen, p. o. fön, szemén, ábrázaton, nyakon, vagy mellen látszik kezdődni a' pokolvar, akkor ezen asszony szirontáknak (ranunculus) — vagy, (a' hogy' ott, talán hibásan, van nevezve) sarkantyufű' fájának; a' mint vélem, inkább torzsikának (ranunculus sceleratus, melly vizi méreg, *lator koldus*, *sebesítőfü* név alatt is esméretes) mint terjedő szirontáknak (ranunculus repens) — him szálat *) ó hájjal összetöri, az után a' kezdődő pokolvar azon vegyülettel megkeríti, 's onnan azzal lemegy-vonást téve azon tagra — p. o. kézre vagy karra —, mellyre akar, arra köti azon vegyületet, háromszor, egyiket - egyiket 12 óráig hagyván rajta: 's így a' nemesebb helyen elmulik' 's a' hova volt kötve a' szirontás ó háj, ott keletkezik a' pokolvar.

A' köznép' babonáját, és a' varázslók' mutogatását elhallgatva, annyi ebben csakugyan lehet igaz, hogy midőn kisebb hibás vérvegyületnek következésében csak

*) A' mint a' babona akarja: kilenczet, — numero Deus impari gaudet. *V'irg.*

alig érezhető lázzal mutatkozik a' pokolvar, illy lehu-
zás az emberi test' ellenkezési (antagonistica) törvénye
szerint lehető; noha én nem próbáltam. Vannak nekünk
bizonyosabb ingerlő szereink, mint p. o. a' hólyag-
flastrom, boroszlány - (mezereum) héj; inkább ezt
kellene nekünk orvosoknak próbálnunk, ha nem fél-
nénk a' természet' mozgását, mintegy bíráló czélzá-
sát, zavarni, — 's ha nem félnénk, hogy így, a' jóra
czélzó működés' zavarása által, még nemesebb részekre
tévedhet a' rossz nedv' letétele, a' mint azt Orvosi Tár'
1833-dik évi 4. füzetében is jelesen megjegyezve láthat-
juk: "E' nemű pokolvart szokták az asszonyok sós
eczetbe mártott foghagymával, vagy boglár-virág (ra-
nunculus pratensis) által tett helybeli dörzsölések által,
a' testnek nemesebb részeiről más tagokra elszármaz-
tatni, és ottan aszalt szilvának, varangyos békának, vagy
paprika-, bors-, és puskapor-vegyítéknek reá kötésével
elfojtani. Ezen asszonyi peccsmegelés, sokszor jó kime-
netelű ugyan, hanem néha az illy hirtelen elfojtás által
a' pokolvarban már elkészült romlott csipős nedv, a' föl-
szívás' útján, az egészséges részekre visszatérítetik, és
ottan rosszabb kimenetelű bajokat szokott szülni. Egy
illy esetem volt 1829-dik évnök őszi havában: egy 10
esztendős leánykának bal lába' fején hasonlón nyomatott
el a' fent leirt nemű pokolvar, minden hátramaradt fe-
kély nélkül, azért a' szívó edények által a' hólyag' ned-
ve, a' mélyebben fekvő lágyszár részekre, nevezetesen a'
lábszár- és czomb-idegekre vitetvén, azok' felizgatód-
zása által tetemes gyuladásokat okozott, mellyeknek
következésében a' leányka' lábikráján és czombján négy
egymástól különböző tályog formálódott, és ugyanannyi
számú helyeken, a' benne már megérett genynek ki-
folyatása végett, kellett metszéseket tennem". *)

*) A' körtudományi esméret egyébiránt gyenge lábon áll
ezen értekezésben, mert különbözőféle időszakasziban látta

A' gyógyító mód a' pokolvar' időszakaszhoz képest mind külsőkép (helyben), mint belsőkép (a' táplálás' utján), az egészre hatólag különbözte, kivált a' jelenlévő láz' helyege és belterje szerint.

Igy, kivált ha a' kezdődő pattanás bizonyosan a' történt beoltás' következése, némellyek a' késsel kerek kimetszését javasolják. En pedig nemcsak azért, mivel — a' mint Schröder is mondja — így azt más pörsenetekkel felcserélhetnök, és a' beteget szükségtelenül kinoszók; hanem a' fenneb mondottak szerint sem javaslom ezt: mert — a' mint magam kifejezém — ha oltási anyagtól van is a' pokolvar, de mikor már fejtődésébe jő, felpattan; részt vesz abból az egész is, vagy legalább nem tudjuk, meddig hatott az szét a' beszívó edényeken; és így vagy igen nagyot, vagy igen kicsinyt metszene ki késével az orvos: illy bizonytalanságnak pedig sem a' beteg sem az orvos ki nem teszi magát. 'S éppen azért nem hagyom en helyben, a' köröskörül kimetszést, meg akkor sem, ha már a' pokolvar egészen kifejtődött, sőt üszögösödésbe ment is. A' chirurgus' késében nem bizunk már mai időben annyit, hogy akármi üszögösödésben az örlobvonalat (demarcationslinie) ő tegye, hanem várjuk azt a' természettől, 's ha élesen tekintjük azoknak írásaikat is, kik az illyen metszést tették: az üszögösödést nem gátolták meg, sőt történet-előadásukban az üszög' elválásáról 's varáról beszélnek.

Igy kevés vagy semmi hasznót nem várok én a' száraz vagy nedves köpölytől, ámbár azt, mint hajdan Avicenna, ugy nem régiben Gay de Chauliac igen ajánlották; mert még a' beoltás' esetében sem olly világos a' fertőző' anyag érintése, mint p. o. a' viz-iszony ragálnál, hol a' dühös eb' foga' sértése vezeti az orvost,

's írja le a' pokolvar't; 's innen gondolja azt három nemnek lenni.

és ennél is csak az első időpontban rögtön a' harapás után lehet sikere ezen seborvosi munkálatnak.

Ugyanazért én négy rendeletnek (indicatio) kívánok a' pokolvar' gyógyításában eleget tenni: 1) az üszögösödést megelőzni vagy legalább mennél inkább ki-sebbiteni; 2) ha már csakugyan üszögösödésbe ment át a' pokolvar, annak terjedését gátolni; 3) az üszögösödésre ugy hatni, hogy az minél előbb elváljon nemcsak köröskörül, hanem az alatta való részekről is; és így 4) a' már megtisztult fekélyt begyógyítani.

1) Hogy az üszögösödés gyuladásnak, pangásnak következése — nevezetesen az előadattak szerint a' pokolvarban, annak illy kemenetelre különös sajátsága szerint —, azon, reménylem, senki sem kételkedik. Azért, ha a' pokolvar különös okoknál fogva lett, ha még csak fejtődzésében van, *ha láz előre nem járt*, 's még akkor sem mutatkozik, midőn illy időszakaszban 's illy tulajdonsággal az orvos a' beteget látja, 's ha ez nem sorvadozó, vízkórságban lévő, hanem eddig jó egészséggel birt: ugy lancettával vagy ollóval a' kásaforma pattanást, sőt a' hólyagot is, bármelly nagy legyen is az, jó felvágni; ha a' vörösség körül nagyobb, kékesebb, tarjagot jó a' bőrbe mind a' hólyag' helyén, mind köröskörül metszéseket (scarificatiot) tenni, vagy pioczákat rakni, hogy helybeli vérürítés történjen. Azután lehet hideg, jeges vízzel borogatást tenni (csak hogy, a' mint említém, elég egészséges és minden vér-hibás vegyület' — dyscrasia — gyanuján kívül lett légyen a' beteg); sőt, mivel az eczet saját tulajdonságával is ajánlja magát, én eczetet kevéssé megsózva szoktam ilyenkor burogattatni a' kezdődő pokolvarra. Mert ilyenkor még üszögösödés nincs: és a' hólyag alatt levő bőr 24 — 48 óra alatt az illy szorgalmatos burogotásra megtisztul, eleven piros színt vesz fel; vagy, ha barna maradt is, de az üszögösödés korlátoltatik 's a' fájdalom eltűnik. Valóban lépcsőnkint következik a' helybeli halál, 's az

üszögösödés is, a' mint azt már a' régiak is sejdíteték, midőn a' gyulladás' legnagyobb fokát, mely az üszögösödéssel határozik, gangraenának, és a' már előállott üszögösödést sphacelusnak kívánták nevezni; és állhatatosan hiszem tapasztalásom után, hogy — a' mint Heberard legujabban helyesen előadja — a' fenyegető 's már érzékeink előtt mintegy feltűnő üszögösödést sokszor meg lehet gyógyítani: én láttam több ízben, hogy a' szederj-fekete és érzékenységtől megfosztatott rész természetes színét 's élettulajdonát viszakapta.

Egyszersmind illy esetben, mivel gyomorsárt vagy epét tapasztaltam mindig lenni, gyenge hánytatót, vagy legalább savanyú italt, p. o. citromos, eczetes, vagy borköves vizet — a' mint kiki izlése szerint ihatja — rendelék, 's ugyancsak könnyü zöldséges, gyümölcsös étkeket javaslok.

A' kinek módja 's kedve van, illy esetben rendelhet *Aq. vuln. Thed.* burogatónak, vagy *kozmás faeczetet*.

Igea rosz szokás az a' népnél, hogy illyenkor a' hólyagtól meglepetett részen felül a' tagot kereken által kötik (azon balitéletből, hogy ez által annak mérge tovább nem terjed): illy szorítás által a' vérforgás gátlóztatik, és a' gyulladás nagyobbá, roszabb indulatuvá válik.

2) Ezen legfontosabb 'időpontban is, veleményem 's tapasztalásom szerint — noha a' metszés (*scarificatio*) ellen általjában sokan buzgólkodnak, és esmérős orvos-társaim közt is sokan már illyenkor minden legkisebb vérzéstől félnek — a' vigyázva teendő metszést ajánlom, 's én azt szoktam tenni: lassankint kell a' szíjaskerek fekete bőrt átmérőleg közepén kétszer keresztben átmetszeni az elvenig: a' mit, csendesen vivén a' kést, annak éle is megéreztet velünk, de a' beteg maga is felkiált: *ezt már érzem*. Azonban, kivált hol alatta nevezetes véredények vagy idegek vannak, nagy vigyázást ajánlok, ámbár nem állapítok is ellenrendeletet,

(contraindicatio), mint azt némellyek teszik. Ha a' garasnál, huszasnál nagyobb az üszögös bőr, még a' két átmetszés között több apró böködő metszéseket is lehet tenni.

Igy utat készítünk a' gyógyszereknek, hogy azok a' bőr' edényeire jótékonyul hathassanak, és az üszögösödést, a' test' önhatalma' (auctoritas) célzásával kezét fogva, minél elébb korlátolják. Én sem azokkal nem tartván, kik általánosan csak a' természettől várják már ilyenkor a' gyógyulást (cura exspectativa), és semmit, vagy — a' mi ismét csak annyi — homoeopathice tesznek valamit; sem azokkal, kik mindent csak a' mesterségtől várván, a' természetnek, kivált az örlobvonal' képzésében, hatalmát elfelejtik: én — mondom — ilyenkor a' metszések után erős eczetben, sósavanyban; vagy — ha az nincs — jó erős sós vízben mártott; vagy — ha kivált a' metszés alól genyedséges ev több szivárog ki, ha az üszög' heesett széle tompaságot (torpor) mutat — gummi arabicum' nyálkájában feloldozott kánforral bekent tépést rakok; vagy azt kánfor - porral behintem, és a' fekélyre száraz tépést rakok; vagy gyenge ruhát, melly a' szivárgó nedvet felszívja, bővebben teszek, és mérsékelt szorítással bekötöm.

Egyszer'smind, ha még hányás nem történt, azonban a' beteg étlenségről, főfájásról panaszkodik 's *hasmenése* nincs, sőt talán széke szorult: adok neki két szemer hánytató borkőt, különben hánytató gyökérből (ipecacuanha) 20 — 30 szemert; ha pedig már ez akár önkényt akár mesterség által megtörtént, és a' láz' bélyege változott, adok neki savanyú italt: adom az 1) alatt említett szereket; vagy, a' hol lehet, ezen orvosságot:

Rp. Aq. dest. fl. Tiliae unc. sex.

Salis ess. Tart. scrup. unum — duos.

Tart. cmet. gr. unum — semis.

Syr. Rubi idaei unc. unam.

úgy hogy minden 1 — 2 órában vegyen a' beteg, környülményéhez képest 1 — 2 kanállal. A' hashajtókkal, még ha talán az altest' tisztátalansága mutatkoznék is, igen vigyázva bánok, és csak a' legszelidebbeket, kőrös-mézset (manna) vagy tamarind pépet, borköt (cremoc tart.), választom.

A' fönnebbi bekötést 8 — 12 óra mulva ismétlem, és ha 1 — 2 nap alatt az üszög nem gátoltatik, sőt terjed, a' pokolvart körülvevő viola-szinü udvar megújul, 's benne talán apró pattogzások is jönnek elő, 's a' beteg gyengül: hozzá nyulok az ugy nevezett égetőkhöz (caustica). Ez azon pont, mellyben a' sokfélék közül nehéz választani: így, ha csakugyan igaz, hogy a' meny nyiben lehet, az égető sajátosságával ne ártson, úgy a' tüzes vassal (Celsustól fogva mostanig igen dicsért eszköz) égetés legjobb volna, ha reá adnák magokat betegeink. Azt így kellene tenni: az elholt, üszögös részt késsel keresztül metszeni, de annak körén túl az eleven bőrt nem kell bántani; azután a' fekete szíjas darabokat aljoktól ollóval vagy késsel elválasztani, száraz tépéssel nyomogatva az alját kitörölni, a' tüzes kupos vasat az eset' fontosságához képest egynéhány perczenetig rajta tartani, végre csak tiszta tépéssel bekötöni. Ha 8 — 10 óra mulva, felbontván a' kötést, a' var tiszta fekete, egy darabban az egészséges részig terjedő; a' körülte lévő daganat apadt; az égető, saját, mintegy összehuzó fájdalom szünt; a' pokolvar körül lévő udvar eleven-piros, nem setét tarjagos: akkor az égetést ismételni nem szükség. Egyébiránt, mivel ritka bizodalom, hogy a' beteg tüzes vassal égetni hagyja magát, — és akkor, mikor a' pokolvar a' képletben (schema) tett említés szerint kórjeles, vagy letételes bíráló: ez süzségtelen, sőt haszontalan is; azért igen helyén van — Larrey szerint — a' metszés után tömény kénsavat (*ac. sulf. concent.*) az üszögre cseppegetni, 's az edényeknek illy ingere által a' bíráló gyuladást elő-

állítani. Másoknak jobban tetszik a' sósavas dárdacs (*butyr. antimon.*), másoknak az égető hamag (*kali caust.*) másoknak az öntött fojtósavas ezüstag (*lapis infern.*). Másoknak a' terpetin olaj, vele a' pokolvar' körét ke-
negetvén, elég volt. Sokan pedig azt mondják, név sze-
rint Dupuytren, és én is tapasztaltam, hogy a' bemet-
szegetés után a' terpetin ír (*unguent. digestiv.*), ki-
vált egy kevés kánforral vegyítve, vagy még jobban a'
storax ír, elég a' czélra; 's még mások azt, hogy fa-
eczettel, chlor-mészszel kell a' pokolvart kötözgetni, 's
erre még a' rosszabb indulatú is meggyógyul. A' pokol-
vart meleg burogatokkal párolgatni, még pedig minden
valogotás nélkül, majd bódítókkal, millyen a' bürök
(*cicuta*), beléndek (*hyosciamus*), majd illatosokkal,
millyen a' székfű (*chamom.*), virnán cz (*ruta*), zsálya stb.,
szokás: ez, ha észszel nem történik, káros. Ha te-
hát a' helybeli baj tompaságot, érzéketlenséget mutat,
udvara halavány vagy zöldes-kék, akkor az illatos buro-
gotás; ellenben ha a' fájdalom éles, körülete tüzes pi-
ros, akkor a' bódító burogotás lesz helyén. *)

*) Valamint értekezésem' más részében, ugy itt is ide szám-
lálom nálunk a' rothasztó lázzal, 's a' meleg éghajla-
tokban a' keleti dögkórral, járó pokolvart; ennek vala-
mint kórtudományi nézetek szerint léetalapos különbsége
nincs, ugy gyógyításában is azon elvekre kell ügyelni,
mellyek szerint itt elő hordom a' gyógyszereket, és ebben
is a' láz bélyegére, a' beteg' individualis helyezetére ügyel-
nek minden józan orvosok; bárha a' helybeli gyógyításban
különbözni látszanak, a' mint azt Hildenbrand szavai is,
a' dögkórral (typhus pestilentialis) szóló tanításában, vi-
lágosan kifejezik: "A' pokolvarban (carbunc.) hasznosak
az illatos burogatások eczetsből, sósavas huyagból,
kánforos légből, vagy kinahéj' fűzetéből, mellyeknek
czéljok, hogy az üszögösödés' és eves feloldozás' veszedel-
mes és további hatása gátoltassék. Midőn az elholt rész'
elválása nem jól történt, a' franczia orvosok a' syriai dög-
kórban a' bemetszéseket hasznosaknak találták."

A' belső szerekre nézve: egyik író 's gyógyító tekintetén sem kételkedem; elhiszem, hogy az individuum' helyezete 's a' pokolvar' helybeli jelenségei szerint az orvosnak ítélete, gyakorlati tapintása ezekből választhat, 's a' működő természetet gyógyításában segítheti, és belsőkép — a' mint a' *láz' bélyege* kívánja — majd az említett szereket, majd annál erősebbeket; a' beteg' ereje' hanyatlásakor székfü', kálmosgyökér' forrázatját savanyúval vagy kánforral; kappanőr-gyökér' vagy kinahéj' főzetjét a' therapia' okfejei szerint ad, 's nem kétlem, hogy, mint én is sokat illy alapoknál fogva meggyógyítottam, ugy más is —; de ellenben mint nekem is haltak meg betegeim a' pokolvarban, ugy másnak is.

Meg kell még említnem, hogy a' hely, mellyet a' pokolvar elfog, nagy módosítást okoz sokszor mind annak jelenségeiben 's lefolyásában, mind gyógyításában: így a' fön, kivált a' halántékon 's a' fülhöz közel, mindig ideges lázjelek fejlenek ki; azért az ébre'sztők egész a' moschusig könnyen szükségesekké válnak. Ellenben ha a' mellen a' szivhez közel, kivált vérmes személyekben, támad, és így gyuladósos láz fejt magát ki, úgy nem csak helybeli verkiürítés, hanem (noha ez ritkább eset) érvágás is lehet szükséges. Illyenkor történik meg, hogy nagy has-szoruláskor klistérral vagy egykét calomela-adaggal kell a' széket vigyázva megindítanunk; vigyázva, mondám, mert ellenkező bélyeget könnyen felölt az illy láz, 's hirtelen halál következik.

Ezen időszakaszban és illy alakjában szokta a' nép a' pokolvar't főtt szilvával megpaprikázva, borseprűvel, sárga répából kiszült péppel, sokszor jó sikerrel köztögetni; azt mindazáltal sehol sem láttam, a' mit Dr. Ries a' salzburgi orvosi ujságban, ez előtt egynehány évvel, földieink' kinevetetésére irt, hogy t. i. pokolvar't a' köznép, kivált Szekszárd' táján, disznó ganéjjal gyógyít-

ja; népünknek panacacája a' sült vöröshagyma, kovász, növénylevél; nevezetesen: a' hol keménysége van, ott sült vöröshagymát, hogy *érjen meg a' túlyog*; a' hol bűdös evesedés van, ott kovászt, vagy az említett murok-répa-pópet, hogy *tisztítsa*; a' hol mérges sötét-vörös daganat van, ott fű', p. o. csudafa', maszlag' (*datura stram.*) levelét, vagy uti füvet, hogy *mérgét szívja el*: szokta közönségesen használni.

'S vannak csaknem minden faluban javások, jó asszonyok, kik viaszból, olajból, kánforral, neha czi-noberrel is vegyítve, flastromot készítenek 's ingyen osztogatnak a' pokolvar ellen is.

De imé csak irásom' folyamatjából is láthatja minden olvasó, hogy ez nem olly kicsiny baj, millyennek némellyek gondolják, és azért legjobb, édes hazámfia! ha illyes bajod van, azzal orvost keresni, ki, most már minden megyében 's járásban, főkep' a' köznép' tekintetéből, rendes hivatalban lévén, tudni fogja, mit tegyen.

3) Az elmondott szerek' okos választása által a' természet a' kelés' kezdetétől fogva, 5 — 7 — 9 napra közönségesen elválasztja a' helyben elhalt részt, és köröskörül repedés 's ezen túl eleven piroság látszik a' bőrön, és az uszögös rész csak szálok által ragad még a' többivel össze: ilyenkor már többnyire a' küzdés és láz is csendesedik. Ha tehát valaki hamarítani akarja az elválást, az uszögös bőrt csipővással (*volsella*), vagy horroggal (*hamulus*), felemelvén, azt ollóval elválaszthatja; csakhogy inkább hagyjon rajta apró uszög-részeket, mint sem ilyenkor az elevenet bántsa, 's az edényeket verzésbe hozza; mert az illy bánásmód érzékeny fájdalmakat okoz, — 's az ilyenkor már kezdődő genyedés legjobban elkészíti a' válást.

4) Ilyenkor lesz helyén az osztató ír (*ungv. digest. s.*) magában vagy kánforral, a' mint eleven vagy lassú a' huszömölcsök' természetése: mellyek, ha a' természet' ezélja szerint eléggé nőttek, csak tiszta száraz tépéssel vagy olmos

száritó szerre, millyen az *ungv. album*, kiszáradnak *) és a' bőr beheged, a' fekete részek' elválása után 7 — 14 nap, a' beteg' kedvező vagy mostoha környülményeihez, névezetesen a' gyógyítás' minemüségehez képest, a' forradásos sebhely fenmaradván. Illyenkor már ritkán kell belsőkép más orvosság, mint egy kis gyomorerősítő, tápláló 's könnyű eledelkkel együtt. Némellyek javasolják még, talán nagyon is általánosán, a' gyógyuláskor a' beleket hashajtóval kitisztítani, és a' bőrt tiszta meleg, vagy szappanos, sőt bűdösköves fürdővel egyszer kétszer megmosni.

*) Én leginkább szoktam a' kiszáritásra ezt használni:

Rp. Olei olivar. unc. duas.

Cerae albae liquefac. drachmas duas.

Camphorae scrup. unum — drach. unam, a' mint a' fekély' színe nyálkásabb vagy elevenebb.

Florum zinci drach. semis — unam.

Liquef. M. D. ad fictile.

S. Reggel estve kötni vele a' fekélyt.

INST. MED. FARM. TG.-MUREŞ
 ORV. TUD. GYÓGYSZ. INT. MVH.
 Bibl. central. Közp. könyvtár

.....13937.....1966/5!

